ისტორიოგრაფიული გამოკვლევა

იოანე პრესვიტერი ევროპულ წერილობით და ვიზუალურ ტრადიციაში

ევროპულ არქივებსა და ბიბლიოთეკებში დაცული მოწმობების წყაროთმცოდნეობითი და ისტორიოგრაფიული გამოკვლევა



ხელნაწერები · საარქივო წერილები · ისტორიული რუკები

გიორგი ქავთარაძე

2026

სარჩევი

კვლევის საგანი და მთავარი შედეგი.....3

1. რას ვამოწმებთ ევროპულ საცავებში.....4

2. ოტო ფრაიზინგელი და ცნობის შუამავლობით მიღება.....5

3. წერილის ტექსტური ტრადიცია და ავტორობის პრობლემა.....6

4. ხელნაწერი წიგნი როგორც კითხვის გარემო.....8

5. თარგმანი და ხელნაწერის დაშლილი ისტორია.....10

6. მონღოლთა ეპოქა და ცნობების ხელახალი ამოცნობა.....11

7. აფრიკული გეოგრაფია და ნამდვილი დიპლომატიური წერილები.....13

8. გამოსახულება და რუკა როგორც ისტორიული არგუმენტი.....15

9. ისტორიოგრაფიის ძირითადი მიმართულებები.....17

10. გიორგი ქავთარაძის კვლევა ევროპულ წყაროებთან.....19

11. კორპუსის ერთობლივი წაკითხვის შედეგები.....23

ილუსტრაციები და ფაქსიმილეები.....26

დანართი A. ქრონოლოგიური ორიენტირები.....31

დანართი B. საცავებისა და მოწმობების რეესტრი.....32

დანართი C. გამოსახულებების წყაროები და გამოყენების პირობები.....34

ბიბლიოგრაფია და ციფრული მისამართები.....35

ილუსტრაციების ნუმერაცია და საცავების შიფრები შენარჩუნებულია ტექსტის, ფაქსიმილეებისა და რეესტრის ერთმანეთთან შესადარებლად.

კვლევის საგანი და მთავარი შედეგი

იოანე პრესვიტერის ევროპული ტრადიცია ერთი უცვლელი ამბავი არ არის. იგი შემორჩენილია ქრონიკებში, ფსევდოეპისტოლეში, სხვადასხვა ენაზე გადამუშავებულ თხზულებებში, მოგზაურთა ცნობებში, დიპლომატიურ წერილებსა და რუკებზე. ამ მასალის ერთობლივი წაკითხვა გვიჩვენებს, როგორ იძენდა ერთი სახელი ახალ მნიშვნელობას განსხვავებულ გარემოში: შორეული მოკავშირის შესახებ ცნობიდან ის გადავიდა სამეფო ძლიერების ლიტერატურულ წარმოდგენაში, შემდეგ — აზიისა და აფრიკის ისტორიული მოვლენების ახსნასა და რეალურ დიპლომატიურ ურთიერთობაში.

გამოკვლევა განიხილავს ევროპულ საცავებში დაცულ და ციფრულად ხელმისაწვდომ მოწმობებს და მათთან შედარებით აფასებს გიორგი ქავთარაძის კვლევას. მთავარი კითხვებია: რას ამბობს თითოეული წყარო; როდის და რა ფორმით შეიქმნა; რა გზით მოვიდა ჩვენამდე; რა შეეძლო სცოდნოდა მის ავტორს; და რა დასკვნის გამოტანის უფლებას გვაძლევს კონკრეტული ხელნაწერი, საარქივო წერილი ან გამოსახულება. ქართული ჰიპოთეზის არგუმენტები მე-10 თავშია განხილული; ევროპული ტექსტების ანალიზი მათ შესადარებელ საფუძველს ქმნის.

შედეგად გამოიკვეთა რამდენიმე ერთმანეთისგან გასამიჯნი დოკუმენტური ფენა. ოტო ფრაიზინგელის ტექსტი XII საუკუნეში გავრცელებული ამბის მოწმობაა. „იოანე პრესვიტერის წერილის“ მრავალრიცხოვანი ასლები ტექსტის გავრცელებასა და გარდაქმნას ადასტურებს. XVI საუკუნის მატეუსის წერილები კი აჩვენებს, რომ ლეგენდარული სახელწოდება რეალური ელჩის დიპლომატიურ ენაშიც გამოიყენებოდა. ამ წყაროებს საერთო სახელი აკავშირებს, თუმცა მათ ერთნაირი ისტორიული მტკიცებულების ძალა არ გააჩნიათ. [P1–P2; M2–M4; H8]

ეს არის შერჩეული, შემოწმებადი კორპუსის კომპლექსური ანალიზი და არა ყველა ევროპული ხელნაწერის აღწერა ან სრული კრიტიკული გამოცემა. უშუალოდ დათვალიერებული ციფრული გამოსახულებები ცალკეა აღნიშნული; კატალოგით დადასტურებული მასალა არ არის წარმოდგენილი როგორც დედნის პირადად ჩატარებული პალეოგრაფიული ექსპერტიზა. ბიბლიოგრაფიაში ასევე გამოყოფილია ნაშრომები, რომელთა სრული ტექსტის ნაცვლად მხოლოდ აღწერილობა, ანოტაცია ან წინასიტყვაობა იყო ხელმისაწვდომი.

როგორ წავიკითხოთ მითითებები

კვადრატულ ფრჩხილებში მოცემული კოდები უკავშირდება ბოლოს დართულ ბიბლიოგრაფიას: P — პირველწყაროს გამოცემა ან თარგმანი; M — საცავის კატალოგი ან ციფრული ობიექტი; H — თანამედროვე კვლევა; R — სამეცნიერო რეპერტორიუმი; K — გიორგი ქავთარაძის ნაშრომი. ფოლიო აღნიშნავს ხელნაწერის ფურცელს: r — წინა მხარე, v — უკანა მხარე. „ციფრული კადრი“ სკანირების მიმდევრობის ნომერია და ხელნაწერის ფოლიაციას არ უდრის.

1. რას ვამოწმებთ ევროპულ საცავებში

ხელნაწერი ერთდროულად ტექსტიც არის და ისტორიული საგანიც. მასში შეიძლება XII საუკუნის ამბავი XIV საუკუნის გადამწერის ხელით იყოს ჩაწერილი და XVII საუკუნეში სხვა წარმოშობის ფურცლებთან შეეკრათ. ამიტომ ცნობის ასაკის დასადგენად მხოლოდ კატალოგის თარიღის ამოკითხვა საკმარისი არ არის. ცალკე უნდა განისაზღვროს მოთხრობილი მოვლენის დრო, თხზულების შედგენის დრო, ჩვენამდე მოღწეული ასლის შექმნის დრო და მისი შემდგომი ისტორია.

მაგალითად, ოტოს მიერ 1145 წლის საუბრის აღწერა და XIII საუკუნის ხელნაწერში დაცული „წერილი“ სხვადასხვა სახის ქრონოლოგიურ კავშირს გვაძლევს. პირველი მიუთითებს, რომ ამბავი გარკვეულ დროს უკვე მოძრაობდა ინფორმაციის მიმოცვლის ქსელში. მეორე ადასტურებს, რომ წერილის კონკრეტული ტექსტი არაუგვიანეს ამ ასლის გადაწერისა არსებობდა. არც ერთი მათგანი თავისთავად არ გვაძლევს ნებას, მოთხრობილი მეფის საქმიანობა ასლის თარიღით დავათარიღოთ. [P1–P2; M2–M3]

მოწმობის სახე	რას ამოწმებს	რა რჩება დამატებით დასადგენი
საარქივო წერილი	კონკრეტულ გარემოში შედგენილ მიმართვასა და მის ფორმულებს	ავტოგრაფულობა, ადრესატთან მიღწევა, ტექსტში აღწერილი მოვლენების სიზუსტე
ხელნაწერი ასლი	ტექსტის არსებობასა და კონკრეტულ წაკითხვას	დაკარგულ დედანთან სიახლოვე და სხვა ასლებზე დამოკიდებულება
კრიტიკული გამოცემა	რედაქტორის მიერ შედარებულ ტექსტურ მასალას	გამოყენებული ხელნაწერების სრული მოცულობა და სარედაქციო გადაწყვეტილებები
საცავის კატალოგი	შიფრს, აღწერას, დათარიღებასა და ლოკალიზაციას	უშუალო წაკითხვა და კატალოგში მოცემული ატრიბუციის შემოწმება
რუკა ან მინიატურა	წარმოდგენის ვიზუალურ ფორმასა და მის გავრცელებას	გამოსახული პირის იდენტობა, საზღვრების ისტორიული სიზუსტე

ამ იერარქიაში „დედანი“ განსაკუთრებული სიფრთხილით გამოსაყენებელი სიტყვაა. ლეგენდარული იოანეს სახელით დაწერილი წერილის ძველი ხელნაწერი ნამდვილი შუასაუკუნოვანი საგანია, მაგრამ ამის გამო იგი რეალური მმართველის ავთენტიკურ დიპლომატიურ წერილად არ იქცევა. საგნის სიძველე, ტექსტის ავთენტიკურობა და მოთხრობილი ამბის სანდოობა სამი ცალკე საკითხია.

ასევე არ არის საკმარისი ერთი სახელისა და წოდების დამთხვევა. ჩვეულებრივ სასულიერო საბუთში „პრესვიტერი იოანე“ შეიძლება უბრალოდ მღვდელ იოანეს ნიშნავდეს. ლეგენდარული მეფე-მღვდლის კორპუსში ტექსტი მაშინ უნდა შევიტანოთ, როდესაც სახელთან ერთად ჩანს შესაბამისი ამბავი, სამეფო ტიტულატურა, გეოგრაფია ან უკვე ცნობილი თხზულების ტექსტური კავშირი. ამ ნიშნების გარეშე საძიებო სისტემის დამთხვევა ისტორიულ იდენტიფიკაციად ვერ ჩაითვლება.

ევროპული საცავი და წყაროს წარმომავლობა

ლონდონში, მიუნხენში ან ლისაბონში დაცული მასალა ყოველთვის ევროპაში შექმნილი არ არის. ხელნაწერის ამჟამინდელი ადგილსამყოფელი მისი წარმოშობის ადგილისგან უნდა გავმიჯნოთ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეს მატეუსის არაბულენოვანი წერილებისთვის: დღეს ისინი პორტუგალიის ეროვნულ არქივშია დაცული, მაგრამ ელჩის გზასა და ინდოეთის ოკეანის დიპლომატიურ სივრცეს უკავშირდება. ევროპული არქივის შესწავლა ამ შემთხვევაში არაევროპელი მოქმედი პირის ხმის აღდგენასაც ნიშნავს. [H8]

2. ოტო ფრაიზინგელი და ცნობის შუამავლობით მიღება

1122 წლის ეპიზოდის ადგილი

ლეგენდის წინაისტორიის განხილვისას ხშირად იხსენიებენ 1122 წელს რომში მოსული „ინდოეთის პატრიარქი იოანეს“ შესახებ ცნობებს. ძველი ისტორიოგრაფია ამ ეპიზოდს ოდო რეიმსელის წერილსა და სხვა გადმოცემას უკავშირებდა, თუმცა მის მნიშვნელობაზე ერთსულოვანი არ იყო. აქ არც ამ ორი ტექსტის ხელნაწერი საფუძველი და არც ვიზიტის ყველა გარემოება დამოუკიდებლად არ შემოწმებულა. ამიტომ ეპიზოდი აღინიშნება როგორც წინაისტორიის ცალკე მიმართულება: სახელად იოანე აღმოსავლელი სასულიერო პირის შესახებ ამბავი ჯერ კიდევ არ უდრის მეფე-მღვდლის სამხედრო სამეფოს შესახებ ცნობას. [H14]

1145 წლის საუბარი

ოტო ფრაიზინგელის „ქრონიკის“ VII წიგნის 33-ე თავი ევროპულ ტრადიციაში მეფე-მღვდელი იოანეს ერთ-ერთი საკვანძო ადრეული მოწმობაა. ავტორი გადმოგვცემს 1145 წელს ვიტერბოში გაბალას ეპისკოპოს ჰუგოსგან მიღებულ ცნობას. სიუჟეტში შორეულ აღმოსავლეთში მცხოვრები ქრისტიანი მმართველი სპარსეთისა და მიდიის მეფეებს ამარცხებს და იერუსალიმის დასახმარებლად წასვლას ცდილობს. გზას ტიგროსთან შექმნილი დაბრკოლება აჩერებს. ამბავში ერთმანეთს უკავშირდება სამხედრო გამარჯვება, აღმოსავლური ქრისტიანობა, მოგვთა შთამომავლობა და მმართველის გამორჩეული სიმდიდრე. [P1–P2]

ამ მონაკვეთის პირველი წყაროთმცოდნეობითი თავისებურება მისი გადაცემის ჯაჭვია. ოტო თვითმხილველის პოზიციიდან არ საუბრობს. ჩვენ გვაქვს ავტორის მიერ ჩაწერილი შუამავლის ცნობა; ხოლო ის, თუ რა არხით მიიღო ჰუგომ ამბავი, ამავე მონაკვეთიდან სრულად არ აღდგება. ამიტომ ისტორიულად მყარი დასკვნაა, რომ 1145 წელს ასეთი ამბავი ოტოსთვის უკვე ხელმისაწვდომი იყო. იმავე ხარისხით მყარი არ არის ამბის ყველა სამხედრო და გეოგრაფიული დეტალი.

ცნობის დაწვრილებით შემოწმებისთვის აუცილებელია სახელების, ტიტულების, მარშრუტისა და დროითი მინიშნებების ცალ-ცალკე განხილვა. ერთი შესაძლო შესაბამისობა, მაგალითად სპარსეთთან დაკავშირებული გამარჯვება, დანარჩენი ელემენტების შეუსაბამობას ავტომატურად ვერ აუქმებს. არც ტიგროსის ხსენება უნდა გადაიქცეს ისეთი ზუსტი მარშრუტის რუკად, რომელსაც ტექსტი არ აღწერს.